

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

GÜNEY-DOĞU AVRUPA
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
I

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ

1972

BULGARİSTAN TÜRKLERİNE VE RUSÇUK'TAKİ TÜRK ESERLERİNE DÂİR 1897 TARİHLİ BİR RAPOR

Eşref Eşrefoğlu

Bugünkü Bulgaristan'ın temelini, 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan ve 3 Mart 1870 tarihli Ayastafanos antlaşmasını ortadan kaldıran Berlin antlaşmasının tasdikinden sonra meydana getirilmiş olan Bulgar Prensliği teşkil eder. Tuna ile Balkan dağları arasında kurulan özerk Bulgar Prensliği'nin nüfusu 1.800.000, yüz ölçümü 62.776 km. kare idi. Berlin antlaşmasında Bulgaristan Emareti'nin (Prenslük) Zât-ı Hazret-i Pâdişâh'ının tâbiyyetinde vergi verir bir emaret olarak teşkil edildiği ve bir hristiyan hükümeti ve millî askeri olacağı bildirildikten sonra Prenslüğün hudutlarının Berlin konferansına katılan devletlerin teşkil edeceği bir komisyon tarafından tayin ve tesbit edileceği belirtiliyor idi¹.

İlk olarak Tırnova'da bir kurucular meclisi toplandı. Öncelikle demokratik ruhta bir anayasa kabul eden bu meclisin dağılmasından sonra 29 Nisan 1879'da ilk Bulgar parlâmentosu olan Sobranie toplandı. Bulgaristan Prensliği'nin anayasası büyük devletler ve Bâbîâlî tarafından kabul edildi. Narodno Sobranie Rus çarı II. Alexander'in yeğeni Prens Alexander Battenberg'i yeni Bulgaristan Prensi olarak seçti. Prens Battenberg Çar II. Alexander'in yanında Bulgar tacını kabul ettiğini bildirdi².

Yeni Bulgar Prensliği, bir taraftan Rusya'nın generalleri vasıtası ile ülkeyi istediği gibi idare etmek istemesi, diğer yandan partilere hâkim olan komiteci ruhu sebebiyle daimî bir dengesizlik içinde bocalamaya başladı. Bu şartlar altında Bulgaristan Prensliği'nde biri Batı taraftarı demokratik

1 Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiye*, Ankara 1957, c. II, s. 70.

2 Mercia Macdermott, *A History of Bulgaria, 1393-1985*, 1962, 313; 314, 315 v.d.

cerayanla, diğeri de Rus taraftarı olan düşünceyle şartlandırılmış iki gurubun ortaya çıktığı görülmektedir. Prens Alexander Battenberg'in başlangıçta Bulgaristan'ı daha ziyade Rusya'ya dayanarak idare etmek istediği anlaşılmaktadır. Fakat Avusturya, İngiltere ve Osmanlı Hükümeti Bulgar Prensligi'ni Rusya'nın tesir ve tahakkümü altında bırakmak istemiyorlardı. Bulgaristan böylece büyük devletler arasında nüfuz mücadelesi sahası haline geldi. Buna karşılık Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir vilâyet olarak kurulmuş bulunan Doğu Rumeli'de ise durum oldukça memnuniyet verici idi. Yalnız buranın Bulgar sâkinleri durumdan memnun görünmüyorlar, Bulgar Prensligi ile birleşmek için çalışıyorlardı³. Bulgar Prensligi de, gizli komite faaliyeti ile, Doğu Rumeli'yi kendi bünyesine katmaya çalışıyordu. Bunun sonucu olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı durumda olan Doğu Rumeli vilâyetinde, komiteciler 18 Eylül 1885 tarihinde yaptıkları bir hükümet darbesi sonunda İstanbul Hükümeti tarafından tayin olunmuş bulunan valiyi tevkif ettiler ve Şarkî Rumeli vilâyetinin Bulgaristan'la birleştiğini ve Bulgar Prensi Alexander'i aynı zamanda Doğu Rumeli'ye Prenş olarak seçtiklerini ilân ettiler. Bu duruma en büyük itiraz Rusya'dan geldi. Bulgaristan kendi nüfuzu altından çıktığından, şimdi Bulgaristan'ın büyümesini ve Balkanların güneyine inen stratejik önemi olan yollarda kendisine engel olacak kuvvetli bir Bulgaristan'ın bulunmasını arzu etmiyordu.

Bulgaristan ile Doğu Rumeli'nin birleşmesi Berlin antlaşmasına aykırı idi. Osmanlı Devleti meselenin büyümesini istemediğinden işin çözülmesi için 1885 Kasım ayında İstanbul'da bir konferans toplamaya muvaffak oldu. İstanbul konferansına gelince, uzun tartışmalardan sonra, 1886 Nisanında Doğu Rumeli ile Bulgaristan'ın birleşmesini kabul etti. Yalnız, Bulgaristan'la Osmanlı Devleti arasında bir ittifak yapıldı. Bu durumda Osmanlı Devleti Bulgaristan'ı bir dış saldırıya karşı korumayı taahhüt ediyordu ki, bu davranış birinci derecede Rusya'ya yönelmiş bir tedbirdi⁴.

Doğu Rumeli'nin de iltihakı ile kuvvetlenen ve genişliyen Bulgaristan'da Osmanlı vatandaşı olan Türklerin hak ve hukuku mevcut anlaşmaların teminatı altında olmasına rağmen Bulgarların Türklere karşı yaptıkları baskının günden güne arttığına şahit olunuyordu. Sistemli bir şekilde Türkleri ezmek, senelerden beri efendi olarak yaşadıkları bu topraklardan uzaklaştırmak gayesi etrafında yapılan faaliyetler âdetâ ilân edilmemiş, gizli bir savaş şeklinde devam edip gidiyordu. Bulgar Prensligi'nin Türkleri askere al-

3 Mercia Macdermott, *aynı eser*, s. 335, 336.

4 Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, Ankara 1964, s. 287.

ma kararı, Bulgaristan Türklerini kaçırmak veya göçe zorlamak için kullanılan tedbirlerden biri idi⁵. Bulgaristan'da kalmalarının imkânsız hale geldiğini ve Bulgar ordusunda hizmet etmek istemediklerini bildiren Varna bölgesi Türk halkı göç etmek niyetlerini açıklamışlardı. Diğer yandan Doğu Rumeli bölgesinde 100.000 civarında Türkün tarla ve evlerine Bulgarlarca elkonulmuş bulunuyordu. Kış aylarının yaklaşmış olması Türk ahaliyi son derece güç şartların içine sokmuştu. Bulgarları Türk evlerinden ve tarlalarından çıkarmak bir türlü mümkün olmuyordu. Türkler, mahallî makamlara, Filibe'deki yabancı konsolosluklara ve İstanbul Hükümeti'ne verdikleri dilekçelerine de olumlu bir cevap alamıyorlardı. Türklerin tarlalarında yetişen mahsûller rahatlıkla Bulgarlar tarafından toplanmakta, hiç olmazsa bir kısım mahsûlün Türklere verilmesi söz konusu olunca yavaşlanmakta idi⁶. Türklerin asırlardır egemen oldukları Bulgaristan toprakları üzerinde bu şekilde güç duruma düşmeleri tarihin acı bir cilvesi idi. Prens Alexander, Rusya'nın baskısı, Rus taraftarları ile uzlaşmaz duruma düşmesi sonucu tahttan vazgeçmek zorunda kaldı, 7 Eylül 1886. Yeni Prens Ferdinand Von Coburg Kohairy (1887-1918) 7 Temmuz 1887'de Sobranie tarafından Bulgaristan'ın başına getirildi. Prens Ferdinand 3 Ağustos 1887 yılında başvekil tayin ettiği Stanbulov'un gayreti ile memleketi âdeta diktatörce idare etmeye başladı. Başvekil Stanbulov Bâbîâli ile iyi ilişkiler peşinde koşarken Ferdinand da Rusya'ya karşı yaklaşma politikası takip ediyordu. Diğer yandan Başvekil Stanbulov Bulgaristan'ın kalkınması için büyük gayretler sarfetmekte idi. Fakat, nihayet Prens Ferdinand'la araları açılan Stanbulov 1894'de istifaya mecbur oldu. Bâbîâli, özellikle Doğu Rumeli buhranını neticelendirmek hususunda, politika usûlüne başvurmuş, Bulgaristan'ın üzerine maddî ve manevî baskıda bulunmayı denemişti. Oysa ki, İstanbul hükümetinin bu yumuşak tutumundan cesaret alan Bulgarların, bütün bu siyasî ortamın kargaşalığı içinde Türk halkına yaptıkları baskılar günden güne artmakta idi. Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerini düzenleyen 25 Kasım 1885 tarihli İstanbul konferansının hükümleri de bu suretle işlemez hale gelmiş bulunuyordu⁷.

Osmanlı Hükümeti ile dostane münasebetler tesis eden Başvekil Stanbulov'un iş başından çekilmesinden sonra Doğu Bulgaristan'ın, Bâbîâli'nin çekingen politikası yüzünden Bulgaristan Prensliği'ne iltihakı sonucunda,

5 Bilâl Şimsir, *Rumeliden Türk Göçleri*, Ankara - 1970, c. II, s. 547.

6 Bilâl Şimsir, *aynı eser*, c. III, s. 555.

7 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara - 1962, c. VIII, s. 111.

Bulgaristan'da yaşayan Müslüman Türk toplumunun her bakımdan günden güne zor duruma düştüğü, asırlarca hükümler oldukları bu topraklarda kendilerine hayat hakkı tanınmaması yoluna gidildiği açıkça görülmektedir. Bulgarların, müslüman-Türk unsuruna kasdî bir şekilde uyguladıkları gayr-i insanî muameleler, Bulgaristan'da görevli, Osmanlı Devleti'nin temsilcileri tarafından hükümet merkezi İstanbul'a resmî yazılarla bildirilmekte idi. Rusçuk'ta tüccar vekili olarak görevli bulunan Mustafa Hâlid'in Sadârete gönderdiği hicrî 19 Cemaziyelevvel 1315, milâdî 16 Ocak 1897 tarihli, Bulgaristan Mümtâze Evrakı'na ait belgeler bu konuda aydınlatıcıdır, yazının sonuna ek olarak sunulan raporun muhteviyatından da anlaşılacağı gibi, yazının kaleme alındığı tarihte 600.000'den ziyade Türk'ün yaşadığı Bulgaristan'da ve söz konusu Rusçuk şehrinde, özellikle müslüman mâbetlerine, mezarlıklarına yapılan tecavüzler anlatılmaktadır. Ayrıca, raporda belirtildiği gibi, müslüman bir Türk'ün, Bulgarların hâiz bulunduğu hukukun onda birine bile sahip olmadığı, islâmların evlerinin yıkıldığı mal ve mülklerinin zapt edildiği anlaşılmaktadır. Raporda aynı zamanda islâmların yekvücûd olmaları gerektiği hâlde birbirlerine düştükleri belirtilerek, islâmlar arasında devam etmekte olan ayrılıkların Bulgar tezvîratı olduğu ileri sürülmektedir. Rusçuk Tüccar Vekili Mustafa Hâlid mührü ile Sadârete, zamanın ağıdalı dili ile kaleme alınarak yollanan rapora ekli olan varaka da, Rusçuk'ta bulunan islâm mâbet, mezarlık ve akarlarının durumunu teker teker göstermesi bakımından son derece ilgi çekicidir. Ayrıca bu belge, Türk-İslâm kültürünün Rusçuk'daki yaygınlığını, köklülüğünü ortaya koymas bakımından da şâyân-ı dikkatdir. İlgili varakada, Rusçuk'ta 33 adet câmi', mescid ve tekke tesbit olunmakta, bu arada Koşu Mezarlığı ve Bey Mezarlığı isminde iki büyük müslüman mezarlığının adı geçmektedir. Bundan başka Rusçuk mülhakatındaki islâm mâbedlerinin durumu açıklanmaktadır. Gerek rapor, gerek rapora bağlı olarak sunulan varaka, Doğu Rumeli Vilâyeti'nin Bulgaristan Prenslîği'ne iltihakından sonra Bulgaristan'da yaşayan Türklerin siyasî, dinî, toplumsal durumlarını açıklaması bakımından devrindeki Türk-Bulgar ilişkilerini açık bir şekilde değerlendirmekte, bizim bu konu hakkında sağlam yargılara varmamızı sağlamaktadır. Devrinin orijinal bir nesir örneği olan vesika, özellikle, XIX. yüzyıl sonlarında Bulgaristan'da, ağır şartlar altında, yaşantılarını sürdürmeye çalışan Müslüman-Türk toplumunun ibret verici durumunu tarih sahnesine çıkarmaktadır.

Ma'rûz-ı abd-i ahkarlarıdır.

Tesviye-i umûr ve husûsât-ı devlet ve millet ve tedvîr-i çarh-ı hükümet zât-ı sâmi-i cenâb-ı sadâret-penâhîlerinin re'y-i sedîd-i felâtun-pesendâneleri

ve ulviyyet-efkâr-ı fehîmâneleri ile hâsıl olacağından ve reâyâ ve berâyânın terfih-i saâdet-hâli ve taarruzdan masûn kalması her bir nazar-ı hekimânîsi irşâdât-ı seniyye-i mülûkâne ile saâdet-i mülk ü devlet ve te'mîn-i adl ve adâlet noktalarına ma'tûf olan zât-ı sâmi-i vezîr-i a'zamîlerinin tedâbir-i sâibe-i fehîmânelerine menût ve mütevakkıf olduğundan bu âciz-i kembidâa da bu nuķât-ı mühimmeyi pîş-i nazardan dûr tutamıyarak Bulgaristan'da meskûn islâmların kalpleri lerze-nâk vicdanları cerîha-dâr edecek derecede mûcib-i hüzn ü melâl olan hallerini ve islâvizm ta'assubiyle dîn ve mezhebimizin dûçâr edilmekte olduğu ta'arruzât ve hakârâtı ve tab'a-i hazret-i mülûkânenin dûçâr edildikleri tahammül-fersâ tazyîkât ve iz'âcâtı bidâ'asızlığına bakmıyarak nazar-gâh-ı şefkat ve merhamet-i veliyyü'n-niamîlerine vaz' eylemeyi mevdû'-ı uhdesi olan vazâif-i mukaddese cümlesinden addeylemiştir.

Altı yüz bini mütecâviz ahâli-i islâmiyyenin karâr-gâhı olan Bulgaristan emâretinde milletimize karşı gösterilen adâletsizlik merhametsizlik ve huristıyanlık ta'assubiyle islâmiyete karşı edilen zulüm ve hakâret göz ile görülmeyince inanılmayacak. Değil Devlet-i ebed-müddet-i Osmâniyye'nin zîr-i adâlet ve himâyetinde bulunan Bulgaristan'da vahşî bir hükûmetde bile emsâlî görülemeyecek derecede tâkat-ı beşeriyyenin fevkünde tâkat-fersâ dâire-i vahşetden çıkamamış olanların kalplerine ciğergâhlarına te'sîr edecek derecede hüzn-intimâdır. Bugün Bulgaristan islâmlarını istilâ eden kâbûs-ı zulmet ve cehâlet zavallı milletdaşlarımızı millet-i sâireye karşı hor ve hakîr göstermekde ve bu tedenniye revâ görülen zulüm ve i'tisâfa Bulgarlardan başka bütün milletler teessüf-hân olmaktadır. Cehâlet ihtilâfı tefrika huzûr-ı bâl ile imrâr-ı hayât edemiyerek birbirlerinin adüvv-i canı imişler gibi milletimiz efrâdının heyecan içinde imrâr-ı evkat eylemelerini mûcib olmakda bulunduğundan ve bu hâl âlem-i İslâmiyete bir leke Kur'ân-ı Azîmü's-şanın hükm-i celîline karşı bir tecâvüz olduğundan mevrîs-i teessür-i azîmdir. İslâmlar ma'nen ve maddeten yek-vücûd olmak icâb eder iken Bulgaristan İslâmları arasında hüküm sürmekte olan tefrikaların Bulgar eser-i tezvirâtı olduğuna delâil-i muknia irâdî da mümkünâtıdır.

İdâre-i âdile-i Osmâniyyede kemâl-i refah ile yaşamakta oldukları halde idâre-i hükûmetin bir nevi tebeddüle uğramasıyla tezvirât neticesi ecdâdlarından görmedikleri işitmedikleri bir takım hayâlâta kapılan âkibetinde tefrikalara dûçâr olan nihâyet beyt-i hazân nâle-i efgân içinde mâtem-gede bir halde enîn eyleyen mâişetden mahrûm kalarak ebâ ve ecdâdlarından irsen intikal eden mal ve emlâki Bulgarların kurdukları dâm-ı iğfâle kapılarak ağıyâre bir parasız iken bu sâyede yirmi sene içinde binlerle can yakarak

hânü mân mahvederek acıklı vâveylâlara ehemmiyet vermiyerek ved-i gâsibâ-nelerine aldıkları emlâk ve akârâta zamm ve ilâve etmekle me'lûf nankör hunhâr komitelere hân-i dîn ü devlet eşhâs-ı şerîreye kaptırarak sevk-i semend-i rûzigâr ile vâdî-i hevl-nâke kadem-zen olarak girdâb-ı sefâlete ilkâ olunan ve artık bundan sonra Bulgarların boyunlarına geçirmek arzusuna düştükleri boyundurukların bâr-ı sakîli altında ezilmeyi tecvîz edemiyerek öbür taraftan bir takım müfsidlerin hânüman söndürücülerin kendi mal ve mülklerinde refâh-ı hal ve saâdet-i bâl ile geçindiklerini görerek cenâh-ı re'fet-i hilâfet-i uzmâya can atarak henüz deryâ-yı vahşetde dînbâle-cünban olan dâğilerin ellerinden kurtulmaya çalışan milletimiz terahhüme şâyândır.

İslâmların hâl-i ye's-iştimâllerini âciz-i kalîlî'l-hâme gibi iktidarsızların tasvire muktedir olamayacağı mücerrebâtıdan olduğunu bilmez değilim. Lâkin mukaddes bir vazifenin meclûbu olduğumuzdan ve vicdânın hissiyâtına karşı ekbem durmak insâniyet ve İslâmiyet hâricinde bir kuvve-i mâneviyyeye mütevakki' olduğundan akl-ı kâsırâneye göre altı yüz bini tecâvüz eden erbâb-ı nâmusun kesr-i nüfûz ve haysiyetleri esbâbını da izâha mecbûriyet hâsıl olmuştur. Ma'lûm-ı sâmi-i âsaf-ı eşhamîleri buyurulduğu üzere Bulgaristan emâretinin elyevm tuttuğu politika Devlet-i Ebed-müddet-i Osmâniyye'nin bâzı vilâyâtında diğer Balkan hükûmetlerine karşı bir hakk-ı rüçhan iktisâb etmek merkezindedir. Bulgarların bu fikirlerine mağlûb olarak birçok fedâkârlıklar ihtiyâriyle vilâyât-ı mütecâvire-i şâhânedâ tûccâr vekâletleri cesim cesim mektebler küşâd etmeleri kiliseler inşâ eylemeleri her ne kadar maddeten diğer hükûmetlere karşı rekabet etmek istemelerinden ileri gelmekte ise de mânen vilâyât-ı mezkûrede bulunan Bulgarları Bulgaristan'a ısındırarak bir meşguliyet esnâsında cibilliyetlerinde merkûz komitacılığa müracaatla o vilâyetleri zamîme-i memâlik eylemek hülyâ-yı hamında oldukları da inkâr olunamaz. Zaten hissî rekabetin tezâyüdü bu mânâ ile tefsîr olunmak icâbeder. Fakat Romanya hükûmetinin Bulgaristan emâretinin ve ahâlisinin bu temâyülâtına karşı bâzı tedâbir ittihâz etmesi Bulgarları lerze-nâk ve şem'-i tâlîi havf-nâk etmiş mâmâfih yine tedbîrde kusur edilmeyerek hîn-i iktizâda Bulgaristan İslâmlarının hilâfet-i uzmâya Bulgarların menfaatdâr olmak istedikleri Hükûmet-i Âdile-i Osmâniyye'ye karşı ların menfaatdâr olmak istedikleri Hükûmet-i Âdile-i Osmâniyye'ye karşı ne yeltenmek ciheti iltizâm olunmuştur. Harbden evvel te'sisât-ı askeriyye isanesi namıyla dercolunan mebâliğe Bulgaristan İslâmlarının iştirakini kabul etmemek gibi bir eser-i hiss-i nezâket-perverî ibrâz ve bu cemîleyi müftülüklerle resmen ihbâr eden Bulgar hükûmetinin bu mürüvvetmendâne hareketine karşı edilen sükûta Girid isanesinin derci hakkında İslâmlara karşı

gösterilen adâvetin munzam olması pek ziyâde mânidâr düşmüş millet-i merkûmenin urûk-ı hamîyyeti galeyana gelmiş olan İslâmları ne derece zahm-dâr etmek istediklerini meydân-ı aleniyete çıkarmıştır. Nezâret-i Celîle-i Hâriciyye'ye arzolunduğu üzere erbâb-ı nâmûs ve haysiyetden bir çok zevâtın Girid ıanesi topladıkları gazetelere sermâye olduğundan ve akabinde bu ıanenin Bulgarlara karşı teşekkül eden Türk komitesine silâh alınmak üzere toplandığı şîyû bulduğundan islâmların kesr-i nüfûz ve haysiyyetleri zımnında çâreler taharrî eden Bulgarların bu vesîle ile bir takım bî-günahların elleri bağılı olarak memleketlerinden tardı cihetine gitmelerine ve her geçtikleri mahallerde sokâklarda teşhir etmelerine İslâmiyet ve insâniyet nâmina ağılamamak elden gelmiyor.

Yine o vukuvâtlar esnâsında Silistre ve sâir büyük kasabalarda hükûmet tarafından irtikâb olunan mezâlim yine erbâb-ı nâmûsu dâğ-dâr, irtikâb-ı zulm ü irtisâfda bî-hemîâ Bulgarları ferahnâk etmiştir. Türk komitesinin merkezi ve Saâdetlû Hacı Yahya Nâfiz Paşa komitenin reisi olduğu bahâneşiyle mübârek Ramazan günü Silistre'de zuhûr-yâfte olan hâdise iyd-i şerîfin ilk gecesi ertesi günü salât-ı iydî müteâkıb ahâli-i İslâmiyyenin silâha sarılacağı azviyyâtiyle kasaba-i mezkûr kudemâ-yı hânedânından İbrâhim Paşa-zâde Osman Bey'in habsine sebebiyet verilmiş ve hükûmet münâdiler vasıtasıyla câmi-i şerîfe gideceklerin zinhâr yanlarında silâh götürmemelerini ilân eylemiş idi. Hükûmet-i âdile-i İslâmiyyenin Paskalya günlerinde erbâb-ı cerâm hakkında gösterdiği lûtuף ve âtifet umûm akvâm-ı mütemedîneye mücib-i intibâh olduğu hâldē mücâvirimizde bulunan Bulgar emâretinin as-hâb-ı nâmûs ve haysiyyet hakkında, değil yalnız Silistre, bütün Bulgaristan'da gösterdiği ders-i ibret nasıl bir istifâdeye meclûbiyyetden ileri geldiğini zihinlerde tecessüm etdirmekdedir. Hep milliyet noktası esas ittihaz olunarak kollarını kanatlarını kırmakta oldukları İslâmların temâyülâtına gereği gibi mümânaat etmek sebeb-i aslî-i zül ve hakâretleri olduğuna dîr-bîn olanlar müttefikun-aleyhdir. Uzakıkca uzamak isti'dâdını göstermekde olan bu bahsin tevsîini kuvve-i müfekkirenin ulyânına ve İslâmiyetin ulüvv-i şânına ta'lîk ile mes'eleyi diğer bir noktadan hadde-i tedkîkden geçirmeyi münâsîp gördüm.

Bulgaristan İslâmlarının içinde kaldıkları zulmet-i cehâlete mal ve mülk cihetince olan azîm hasârâtlarına dîn ve mezheblerinin, mâbedlerinin ta'arruza uğraması da munzam olarak mânen, maddeten ızrâr, âdetâ mevt-i mânevîye dūçâr edilmeleri mü'vil bir tedbir olmak üzere iltizâm olunmuştur. Mülhakaatiyle yetmiş bin ahâli-i İslâmiyyeyi istiâb eden Ruscuk sancağının

ne hâlde bulunduğunu tedkîk etmek diğer kasabaların İslâmları mahv ve münkariz şehirlerin ne türlü mezâlîme giriftâr edildiğini irâe edeceğinden bu cihetden bâzı tafsilât îtâsı lâzime-i İslâmiyet addolunmuştur.

On bin nüfûs-ı İslâmiyyesi bulunan nefs-i Ruscuk'da İslâm mahalleleri, cevâmî-i şerîfe, mescidler; tanzim olunacak, açılacak sokakların plânlarına tesâdüf etdirilmiş, plândan hâriç kalan bir iki câmî de akrâtını plâna kap-tırarak mu'attal kalmıştır. Ruscuk tramvay şimendiferinin İslâm kabrista-nunun ortasından geçmesi mü'nâsib görülmüş, me'âbid-i İslâmiyyenin en mâ-rûfı olup akarâtı tahrîb edilmesinden dolayı mu'attal kalan Câmî-i Cedîd'in yanında bulunan mezarlıktan İslâmların bakıyye-i ecsâdı çıkarılarak küfe-lerle ihzâr olunan çukurlara dökülmüş ve komitalıkta iştihâr etmiş olan eş-hâsın kemikleri oraya naklolunarak üzerine alâmet-i fârika olmak üzere bir kule inşâ edilmekte bulunan mezkûr mezaristan bu tahkîr elvermiyormuş gi-bi Makedonya fitne-i bâğiyyesinin ara sıra verdiği mitinglerde tekrar çiğnen-mek suretiyle şakîlerin içtimâgâhı olmuştur. Evkaf mahv ve münderis ol-muş ve bir kısmı bâzı gaddârların, Bulgarların elinde kalarak ve diğer kis-mi hükûmetin taht-ı hâcinde tutularak umûmun menfaati menâfi-i şahsiy-yeye, hükûmetin istifâdesine fedâ edilmiştir. Bir vakitler azamet ve ihtisâmı çeşmâne fer veren o azametli mâ'bedler bugün Bulgarlara lânet okuyarak son nefesini illiyyine is'âd eylemekde, nezd-i ilâhîde arz-ı şikâyetle âmâde olmakda, millet-i necîbe-i İslâmiyyeyi icrâ-yı mâteme dâvet etmektedir. Şii-hedâ kanıyla muhammer olmuş bu topraklar hûn-ı şehidânı takdîs edemiyor. Ecdâdımız makberlerinde sükûn ve sükûnet içinde bırakılmıyor. Şakîlerin, komitelerin mülevves kanlı ayakları altında eziliyor. Bulgarların devletimiz-den gördüğü semâhat ve âtifeti pek güzel edâ etmek arzusunda bulundukları anlaşılıyor. Adl ü dâd Bulgarlar, zulm ve bîdâd zavallı milletdaşlarımız hak-kında müzdâd olmaktadır. Zât-ı fehâmet-simât-ı sadâret-penâhîlerine men-sûbiyeti olan bir zâtın geçen sene familyası hakkında bir Bulgar me'mûrû tevzî-i adâlete me'mûr bir hâkim tarafından nizâmât-ı beldeye mugayir ola-rak irtikâb olunan nâ-revâ mu'amele bu sene bizzat me'mûrîn-i hükûmet ta-rafından emlâk ve nüķûdu hakkında hilâf-ı nizâm gösterilen sû-i tedbîr mey-danda ve bir Bulgar me'mûrunun bu hususda söylediği sözler ağızdan ağıza dolaşmakda olduğundan Bulgaristan'da adâletin lafzı murâd bir kelime ol-duğunu irâeye kifâyet eder zannındayım. Ne tarafa imâle-i nazar olunursa olunsun İslâmları vahşîler elinde can çekişen esîr-i zulm ve îtisâf gibi gör-memek kâbil değildir.

Bir İslâm, bugün, bir âdî Bulgar'ın hâiz olduğu hukukun yüzde onunu bile iktisâb edemiyor. İslâmların mâ'bedleri, evleri yıkılır; mal ve mülkleri

zabt olunur; Bulgarlara mahsûs olanlar evvelden düşünülür, masûn kalır. Bir iki ehemmiyetsiz yerler istimlâk olunmak icâb ederse bile cebre, şiddete mahâl kalmaz, bedeli tesviye olunur, ondan sonra yıkılması düşünülür. İslâmların mâbedleri harâb edilinceye kadar çalışılır; nihâyet yıkılır, yerlerine abdesthâneler yapılır, yahut tahkîrâta mârûz bırakılır; çapkınlar tarafından taş ile camları kırılır, ses çıkarılmaz. Cenâzeler Bulgar çocukları tarafından medfene götürülür iken alıkonulur; cemaatimiz hükûmetin vereceği cezâdan korkarak muârizların gönülleri oluncaya kadar karşıdan atf-ı nazar-ı tees-sürü müreccah görürler. Câmiler, mescidler harâb, viran; o güzel, lâtîf man-zaralı ulvî binâlar mahv u perişan olup bitdiği hâlde hükûmet; yıkdığı aķâ-retler, zabt ettiği yerler kifâyet etmiyormuş gibi onlara kalan mâbedler üze-rine vergiden olan bakâyâyı tahsîl etmek için hacizler vaz'etmekde irâdın mefķûdiyeti borçların tesviyesine değil, imâm ve müezzin istihdâmına bile adem-i iktidârı intâc eylemekde olduğundan bu idâresizlik, ittifaksızlık bir zaman daha imtidâd ettiği takdirde vaz'olunan haciz mûcibince şimdilik vü-cûdları görülen meâbid-i İslâmiyyenin, aķârâtın an-karîb pazar-furûhte çı-karılacağı da pek de müste'ad görünmemektedir. İslâmların hâl-i esefi-esef iştimâllerini meâbidimizin, evkafımızın perîşâniyetini hakkıyla arzetmek âdimü'l-imbân olduğunu ve mülhakât ve sâir bilâd da bu vartalara, bu sad-melere mârûz bulunduğunu arz ile tab'a-i Osmâniyye hakkında bir iki söz söyleyerek hatm-i makâl eyleyelim.

Bulgaristan emâreti zîr-i tâbiyyet-i cihân-kıymet-i Hazret-i Pâdişâhîde bir eyâlet-i mümtâze olduğundan ahâlisi umûmiyetle tâbiyyet-i Osmâniyye-yi muhâfaza edebilecekleri gayr-i münker ise de doğrudan doğruya idâre olunan vilâyât-ı Şâhâne ahâlisinin bir hakk-ı imtiyazı olmak ve mâdem ki Devlet-i ebed-müddet-i Osmâniyye Bulgaristan'da Tüccâr vekâletleri te'sîs buyurmuştur, bu vekâlethânelerin bu kabil mümtâz tutulması icâb eden ve ellerinde evrâk-ı müsbiteleri bulunan kesânı himâye edebilmek selâhiyyetini hâiz olmaları tabiidir. Bâhusus ki resmî devâirden ma'dûd olan vekâlethâne-lerimizin doğrudan doğruya idâre olunan vilâyât-ı Şâhâne ahâlisini himâye-ye selâhiyyetdâr bırakması hikmet-i hükûmet ve adl ü adâlet noktasından daha ziyâde musib görülmek elzemdir. Aksi takdirde Bulgaristan ahâlisinin arzusu vechile emâretin vilâyât-ı mütecâvirede te'sîs ettiği vekâlethâneler-den bir hakk-ı istifâdesi olmamak icâb eder. Makedonya komite ve âzâlarını tüccâr vekîli, kâtib ve tercümân ünvanıyla vilâyât-ı mütecâvire-i Şâhâneye i'zâmda başka bir istifâde me'mûl ise o cihet nazar-ı hükûmetde an-karîb te'ayyün edebilir. Asıl şâyân-ı arz olan cihet vilâyât-ı müşârüniyehâda se-yâhatde bulunanlardan mâdâ asıl Bulgaristanlı hiç bir ferd bulunmaması

hasebiyle tüccâr vekillerinin himâye lafzını ortaya koyamamaları ve Bulgaristan'da rivâyet olunduğu üzere bu me'mûrların vezâîfinin an asıl Memâlik-i Mahsûsa-i Şâhâne ahâlisinden olan Bulgar reâyâyâ teşmîl olunması ci-hetine gidilmemesidir. Ecnebilerin nâil oldukları imtiyâzâtın, müsâadâtın bervech-i mârûz Bulgarlara tatbîk ve teşmîli mevzu-i bahs olamayacağından bu hâlde Bulgar tüccâr vekillerinin yine milliyet noktası nazar-ı itibâra alınarak ve bilâkis Hükûmet-i Seniyye cânib-i sâmisinden tavzîf buyurulanların taht-ı tâbiyyet-i cihan-kıymet-i Hazret-i Pâdişâhîde bulunmakla mübâhî olanları himâye eylemek üzere tâsîn olundukları daha ziyâde akla yakın görünmektedir. Bulgar tüccâr vekilleri hakkında müteaddid arızalarla mâkâmât-ı ülyâyâ arz-ı mâlûmâta müsâraat olunduğundan bu defa yalnız tab'amızın Bulgaristan'da iktisâbına selâhiyetdâr olmaları lâzım gelen hukukun ne sûretle imhâsına çalışmakda olduğunu zikr ile iktifa olunur.

Vilâyât-ı Şâhâne ahâlisi Bulgaristan'da her bir hakdan mahrûm bırakılmıştır. O meyânda olanların ellerinde görülen evrak-ı müsbiteyi taşımaları töhmet, kabahat addedilerek rencide olunmaları câ-yı istiğrâbdır. Biz-zat Rusçuk'da idâre-i kemterî esnâsında hâdis olan vukuâtlar her tarafa şümûllendirildiği takdîrde emâretin Osmanlılar hakkında revâ gördüğü nârevâ muamelâtın mecmûu vücûde gelmiş olur. Bütün tab'amız yoklama esnâsında askerî defterlerine kaydedilmekde, mürâcaat etmeyenler cebren hab-se ilka olunmakda, ecnebi tab'alarından daha mümtâz tutulmak lâzım gelirken anlardan istisnâ edilerek en ağır, müz'ic tekâlifle mükellef kılınmakda, bilâ-mücib hapsedilmekde, hudûddan hârice çıkarılmakda, mercilerinden ellerine verilen evrak-ı müsbiteye nazar-ı haķâretle bakılmakda, evrak-ı mezkûreyi nakîd muķâbilinde herkes ahzedebileceğinden bahisle hükûmetimizi tezlîle çalışmakda, hâmilllerinden cebren alınarak türlü türlü ezâ ve cefâlara sebebiyet verilmekde, Mûsevîlerin izdivâcına rû-yi rızâ gösterilmemektedir. Her biri bir veyâ bir çok hukûkun ziyâcına sebebiyet vermekde olan bu gibi mesâil-i murallakanın halli ve tesvîyesi vekâlethânenin resmen mürâcaatı ve hükûmet-i mahalliyyenin inzimâm-ı muâveneti ile hâsıl olacağına iştibâh edilemez ise de Rusçuk mahallî hükûmeti aldığı emre istinâd ederek teşebbûsâtımızı, mürâcaatımızı sükût ile geçiştirmektedir. Vekâletnâmemiz tab'a-i Şâhânenin himâye ve vikâyesini de deruhde etmiş olduğu ecilden bâlâda arzolunan sıfat-ı tâbiyyeti ahvâle emsâl-i adîde irâesi de vekâlethânemizin vezâîfi dâhilindedir.

Geçen Şubat ayı esnâsında icrâ kılınan askerî yoklamasında evrak-ı müsbiteyi hâmil bir çok tab'amız Bulgaristan Emâreti tarafından taht-ı taz-

yık ve icbâre alınmış ve hattâ Müsevîlerden iki tab'a habsolunmuş ve bu hâlde âcizelerini Mutasarrıflık nezdinde teşebbüsât icrâsına ve isnâna idhâl edilenlerin bin müşkülât ile askerlikden tahlislerine mecbûr etmiş idi. Ecnebi tab'ası tüccârları her türlü tekâlîfden muâf, Osmanlılar ise en ağırları ile mükellefdir. Bu bâbda tab'amızın sadâ-yı istimdâdları en mühim isbâtdır. Nezâret-i Celîle-i Hâriciyyeye arzolunduğu üzere tab'a-i mülûkânedan Plevneli Mehmed Bey ile Dârendeli iki kitapçı Türk komitesi müşevviki oldukları bahânesiyle türlü türlü işkencelerle Varna'dan vapura irkâb olunarak Dersââdet'e i'zâm olunmuşlardır. Komiserliğin teşebbüsâtı, kitapçıların kitaplarının isadesi hakkında vekâlethânemizin isrârı, semeresiz bırakılmış, izâhât talebine dâir olan notlarımıza sükûtle mukâbele olunmuştur. Yine tab'a-i Hazret-i Şehriyâr-ı âzamîden Dersââdetli Ruzîştayn familyasının emniyyet-i umûmiyyeyi ihlâl ettiği bahânesiyle, komiserliğin ve vekâlethânemizin mürâcaatına kulak asılmıyarak, Bulgaristan hâricine tardolunacağı ta-karrür etmiş iken bilâhere bu familyanın Bulgaristan ahâlisi meyânına kaydedilmeye mecbûr edilmesiyle efrâdının emniyyet-i umûmiyyeye tecâvüz etmemiş ve hüsn-i halleri musaddak bulunmuş gibi telâkkî olunmaları âlem-i medeniyetde irtikâb olunan cebir ve şiddetin ve Bulgarların istifade uğruna metbû-ı muazzamlarının hukûkuna etmek arzusundan vazgeçemedikleri ta'arruzâtın derecesini irâeye kifâyet eder ümid olunur. Me'mûrîn-i hükûmetden birinin tab'a-i Şâhânenin ellerinde bulunan evrak hakkında söylediği ağır ve muhill-i âdâb sözleri ve hâmilllerinden alınan pasaportların iâdesi lâzım geleceğini resmen Mutasarrıflığa bildirmiş isem de bir netice hâsıl olmamıştır. Bu aralık bizzât Mutasarrıfın âcizlerine, Müsevîler hâiz oldukları evrakı hud'a ile aldıklarını ve anın için izdivaç arzusunda bulunanlar hakkında haftalarca tahkikat icrâsı lâzimedân olduğunu beyân eylemesi ve bu hakârete karşı kemterlerinin şedîden itirâzâtında bulunması, dûçâr ediliğimiz müşkülâtın ne derecelerde ağır olduğunu irâeye kâfidir zannolunur. Bunlardan mâdâ Bulgaristan tâbiyyet nizâmnâmesinin yalnız tab'a-i Şâhâneye mahsûs olmak üzere ağır bir takım maddeleri muhtevî olduğu görülüyor. Pederi ve vâlidesi vilâyât-ı Şâhâne ahâlisinden olup da Bulgaristan'da tevelliüd edenler ve yine Bulgaristan hâricinde doğmuş ve fakat her nasılsa küçük bir me'mûriyyetde istihdâm olunmakda bulunmuş olanların oğlu Memâlik-i Şâhânede tevelliüd etmiş olsa bile yerli addolunarak askere alınmaktadırlar. Pederleri Edirneli olan Bansösan karındaşlar askerlik etmekde ve Tulçalı Kapıcıbaşı Hristaki Efendi ahfâdından Dersââdet'de mütevellid Hristo Grigor, pederi telgrafçı olduğu bahânesiyle yoklamaya mecbûr edilmeğe ve bu bâbda Komiserliğe mürâcaatımız Emâretin sükûtiyle seme-

resiz kalmaktadır. Bu aralık tâbiyyet nizâmnâmesi Osmanlılar hakkında bir kat daha tevstî olunmak icâbetdiği anlaşılmıştır.

Emâret vilâyât-ı mütecâvire-i Şâhâne ahâlisinden olup da Bulgaristan-da ticâretle meşgûl olanların, beş altı seneden beri memleketlerine gitmediklerini esas tutarak askere almağa gayret etmekde ve ellerinde bulunan evrak-ı müsbiteye nazar-ı iltifat ile bakmamaktadır. Böyle bir sadmeye uğrayan Kalkandelenli Mito Simon'un mülhakat zabıta müdür muâvininden işitdiği; Makedonya bizimdir, ahâlisi tab'amızdır; sözleri, Bulgarların değil, aşağı takımının me'mûrlarının bile ne fikirde olduklarını isbâta kifâyet eder zannındayım. Merhum Mito'nun tahlîsi zımında lâzım gelen teşebbüsâtın icrâsında kusûr edilmemiş ise de henüz bir netice-i kat'iyeye dest-res olunamamıştır. İslâmlar ve tab'a-i Hazret-i Şehriyârî hakkında mingayr-i liyakatin arzına ictisâr eylediğim mütâlaât-ı hakîrâne hülâsatî'l-hülâsa nev'inden olup yoksa daha nice nice mücib-i bahs-i makâl olacak hâdisât-ı müellime ve vekâyi-i müteessife mevcuddur.

Her hâlde şems-i dirahşân-ı Hilâfetin ziyâ-yı münîri umûm islâmların ser-tâc-ı mefhareti, reâyâ ve berâyânın melce' ve penâhi, zill-i zelîl-i Hudâ, vekîl-i Peygamber-i müctebâ, Halife-i islâmiyân, Pâdişâh-ı İskender-tüvân Efendimiz Hazretlerinin imdâd-ı rûhâniyyet-i medârlarından iktisâb-ı nûr-ı necât eden milletdaşlarımızdan bir kısmının himâye-i âdile-i Şehriyârîde bulunan Bulgaristan'da zelîl ve hakîr kalmasına tab'a-i hüsvânânenin müstefid olmaları icâbeden her bir hükkûdan mahrûm bırakılmasına vicdan-ı pâk-i dâver-i eframîleri kâil olamayacağı ve tedâbir-i felâtun-pesendâne-i vekâlet-penâhîleri her türlü müşkülâtı def' ve izâleye sebep-i müstakil olacağı ümmîd-i kavîsiyle hatm-i makâl-i sûziş-meâl eylerim. Ol bâbda ve kıtbe-i ahvâldê emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

19 Cemâziyelûlâ 315 ve 4 Teşrinievvel 313

Hakîr-i bendeleri

Ruscuk Tüccâr Vekîli

(mühür)

MUSTAFA HÂLİD

Ruscuk'da Bulunan Meâbid ve Makâbir-i İslâmiyyenin ve Musakka-fâtın Hâl-i Hâzîrlarına Dâir Varakadır*:

* 1659'da Bulgar piskoposu Filip Stanoslanoy Ruscuk'ta 6.000 ahşap

Hedmolunan akārât zabtolunduğu hâlde yıkıldığı târihden sonra da o yerlerden emlâk vergisi alınmakda bulunduğunu ve verilmek istenilmediğinden diğer kısım akārât haciz altına alındığını tasrîhe lüzûm görülmüştür.

ESÂMÎ-İ MEÂBİD-İ İSLÂMİYYE

- Câmî-i Cedîd* : Bir kısmı plânda olup gâyet zengin olan akārının kısm-ı a'zamı hedm ve bir kısmı Santral Otelî'nin bahçesine ilâve olunmuştur. Hedmolunanların işlemekte olan vergisi için diğerleri mahcûzdur.
- Salkımlı Câmî* : Plândan hâriç ise de akārının büyük kısmı hedm ve zabt olunmuştur.
- Hüseyn Hoca Câmî* : Hedmolunmuştur. Akārâtı ve medresesi de hedm ve zabt olunarak yerine belediye tarafından kasabhâneler ve sebzeçi dükkânları yapılarak icarları mezkûr dâireye tahsis olunmuştur. Mezkûr câmî yıkılmadan abdesthâne ittihâz olunmuş ve yıkıldıktan sonra üzerine müceddeden bir abdesthâne inşâ olunmuştur. Elyevm bu hâlde bulunuyor.
- Çelebi Câmî* : Hedmolunmuştur. Akārâtı da yıkılmıştır. Yıkılmadan abdesthâne hâlinde idi. Yeri belediyeden zabt olunmuştur.
- Eski Câmî* : Plândadır. Etrafındaki taş duvar hedmolunarak Bulgar çocuklarının taarruzâtına mârûz bırakılmış ve atılan taş

Türk evi, 30'dan fazla câmî' mevcut olduğunu ifade etmektedir. XIX. asra ait seyahatnâmelerde Rusçuk câmî'lerine dair sayılar birbirini tutmamaktadır. 1840'da F. Hacklander 29, 1856'da C.W. Wutzer ise yalnız 16 câmî' bulunduğunu yazmaktadır. 1289/1872-73 Tuna Sahnâmesine göre Rusçuk'ta 29 câmî', 9 mescit ve bir tekke vardır. Franz Babinger, İslâm Ansiklopedisi, Rusçuk maddesi, İstanbul - 1960, c. IX, s. 785-786.

lardan pencereleri hurdahâş edilerek yerlerine tahta kaplanmışdır. Aşkârâtı hedmolunduğundan ve irâdî masârıfına kifâyet edemiyecek derecede az kalan diğer kısmı hedm ve zabt olunanların elyevm işlemekte olan vergileri için haczedilmiş olduğundan câmî kendiliğinden harâb olmuşdur.

Arasta Câmîi Plândadır. Câmî-i Cedîd Mezarlığı tesviye olunurken aşkârâtı kâmilten yıkılarak zabt olunmuşdur.

Mirza Saîd Paşa Câmîi Bir kısmı plândadır. Aşkârâtı zengin ise de bir kısmı plâna gelmektedir. Mütevellisi Şûrâ-yı Devlet muâvinlerinden olup iki ay evvel vefât eden Muhyiddin Bey idi. Geçenlerde mütevellî vekiline haberi verilmeksizin çarşı ortasında bulunan bir dükkânı belediye tarafından yıkılmışdır. Aşkârâtı kâmilten haciz altındadır.

Bayraklı Câmîi Bir kısmı plâna tesâdüf ediyor. Un meydanındaki aşkârâtı kâmilten hedmolunarak yalnız iki dükkânı bırakılmışdır. Yıkılan aşkârâtın işlemekte olan vergilerine muşâbil diğerleri haciz altındadır.

Burmali Câmîi Plândan hâriç ise de aşkârâtının bir kısmı açılması mutasavver olan sokağa tesâdüf ediyor.

Baloğlu Câmîi Plândadır. Aşkârâtı hedm ve zabt olunmuşdur. Câmî harâb bir hâldedir.

Rahovalı Câmîi Plândadır. Aşkârâtı altında olduğundan berâberce yıkılacaktır.

Hacı Mehmed Câmîi Plândadır. Aşkâr olarak bir değirmeni kalmış ise de o da mahcûzdur.

- Tombul Câmîi*: Bir tarafı plâna tesâdüf etdirilmiştir. Mezarlığı tesviye olunmuş, havlusu belediye tarafından meyhâneci Köse Yovanço'ya fîrûht edilmiştir. Aşkârâtının bir kısmı hedmolunarak diğer cüz'î vergi için haciz altına alınmıştır.
- Boyalı Câmîi*: Plânda olduğundan mektebini bile tâmire ruhsat verilmemektedir. Üç bâb kahvehânesi ve iki dükkânı üzerine plân gelmektedir. Mütebâkî aşkârı mahcûzdur.
- Kadı Câmîi*: Plândadır. Aşkârâtı hedm ve zabt olduğundan câmî erbâb-ı hamiiyyetin iâneleriyle idâre olunmaktadır.
- Dânâ Usta Câmîi*: Plândadır. Aşkârâtı da kâmilten plâna tesadüf etmektedir.
- Beyli Câmîi*: Plândadır. Aşkârâtı hedm ve zabt olunmuş ve cüz'î kalan kısmı vergiden dolayı haciz altına alınmıştır.
- Kara Ali Câmîi*: Bir kısmı plâna tesâdüf eder. Aşkârı cüz'î bırakılmış, o da haciz altına alınmakla berâber plâna tesâdüf etdirilmiştir.
- Mustafa Paşa Câmîi*: Plândadır. Meresesî ve Dellâllar ve Eski Havra denmekle mârûf aşkârâtı kâmilten hedm ve zabt edilmiş ve yeri parça parça belediyeden satılarak üzerine binâlar inşâ olunmuştur.
- Gogonas Mescidi*: Plândan hâriç kalmış ise de aşkârı plâna gelmiş ve yıkılmış olduğundan kapalıdır.
- Hacı Hasan Mescidi*: Bir kısmı münhedimdir. Aşkârı yıkılarak yalnız seksen üç kuruşluk îrâdi katılmıştır.

- Çavuş-zâde Mescidi*: Mezarlığı tesviye olunmuş, taşları civardaki Bulgarlar tarafından evlerine sarf olunmuştur. Aşkârâtı da kalmamıştır.
- Debbâğhâne Câmîi*: Aşkârâtı ve medresesi ile birlikte hedmedilip Manastırlı Deynabebi ve tuzcu Yuvaço nâm şahıslar ve rûsûmât idâresi tarafından taksîm ve üzerine cesîm binâlar inşâ olunmuştur.
- Levm Mescidi*: Aşkârâtı ile birlikte hedm ve zabt olunmuştur.
- Ali Paşa Câmîi*: Külliyyen hedm ve aşkârâtı tersahâneye ilâve edilmiştir.
- Saray Câmîi*: Aşkârı üzerine plân gelmiş ve minaresi yıkılmıştır. Bulgarlar tarafından taşlanmakda idi.
- Gümrük Câmîi*: Yıkılarak yeri belediyeden Yunanlı Papa Manoliye satılmış, o da üzerine buharlı dakîk değirmeni inşâ ettirmiştir.
- Taş Mescid*: Aşkârı zabt olunduğundan harâb olmuştur.
- Hızır Baba Tekkesi*: Külliyyen hedmolunarak ve yerine belediye tarafından tuğla fırınları yaptırılarak kiraya verilmektedir. Mezarlığı fabrikacı Haralambos tarafından zabt olunmuştur.
- Memiş Baba Tekkesi*: Plândadır. Aşkârı da plâna tesâdüf ediyor.
- Ali Rıza Tekkesi*: Plâna tesâdüf etdiğinden tâmirine müsâade olunmamaktadır. Aşkârı da mahvolmuştur.
- Şâzeli Dergâhı*: Havâlisi plâna tesâdüf etdiğinden kesilmiş; aşkârının bir kısmı yıkılmıştır.

Tatarlar Mescidi: Plândadır. Aķarı kalmamışdır.

MAKĀABİR-İ İSLĀMİYYE

Câmî-i Cedîd nâm-ı diğlerle

Koşu Mezarlığı: Gāyet vâsi'dir. Belediyeden zabt olunarak kâmilten tesviye olunmuşdur. Bir aralık üzerine kasab dükkânları inşâ edilmiş ise de el hâletü hâzihi Millet Bahçesi hâline konulmakda ve üzerine bir kule inşâ olunmaktadır. Biiyüĳ caddeye tesâdüĳ ettiğinden metresi on Napolyondan Fransız Turye'ye yüz elli metresi satılmışdır. Belediye zabt etdiğı hâlde Makedonyalılar bu vâsi' meydana mitingler yapıyorlar. Mezarlığın metresi on Napolyon'a satıldığı hâlde o civarda mülk olarak yıkılan aķârâta iki senede verilmek üzere gāyet az fiyat takdır olunmaktadır. İçlerinde senelerce kıymeti takdır olunmamış yerler de vardır. Sahipleri içinde elyevm hedmolunan yerleri için vergi vererek mülkünün bedelini alamamışlar daha ziyâdedir.

Bey Mezarlığı: Takriben on bin metredir. Belediyeden zabt olunarak kâmilten tesviye olunmuşdur. Taşları yağma edilmişdir. Derûnuna biiyüĳ bir Bulgar mektebi ve belediyeye tarafından kasabhâne ve sebzebhaneler ve ayrıca dükkânlar ve etrâfına barakalar, kerestehâneler, kömür depoları, mağazalar inşâ olunarak icarları daireye tahsîs olunmuşdur. Üzerine iki üç de abdesthâne yapılmıştır.

Bele Câmîi: Arazisine ve değirmenine Bulgarlar müdâhale ederek zabt etmişlerdir. Yalnız bir değirmeni kalmışdır.

Dömekle Câmî: *Kiremit ocağıyla bostanı zabt olunmuşdur.*

Karakoçulu Câmî: *Harâb ve arazisi yed-i zabtdadır.*

Manastır-ı Sagîr ve Kebîr'de mevcûd vakıflar zabt olunmuşdur.

Helvacı ve Hocêgî¹ karyelerinin câmî ve vakıfları zabt olunmuşdur.

Şirekoz² ve İslânova³ karyelerinin cami vakıfları zabt olunmuşdur.

1 خواجه

2 شیرہ قو

3 اسلانووہ

ملاحظه معهود معاینه است و در بعضی از حال معنای

علم حاصل از این در کتب تفهیم لغت معنی است که خط است و در کتب معانی

در معنی علم که در معنی لغت معنی است که خط است و در کتب معانی

توضیح علم که در معنی لغت معنی است که خط است و در کتب معانی

معنی علم که در معنی لغت معنی است که خط است و در کتب معانی

معنی علم که در معنی لغت معنی است که خط است و در کتب معانی

معنی علم که در معنی لغت معنی است که خط است و در کتب معانی